

НАУКОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкриваються теоретичні засади розвитку образного мовлення молодших школярів. Визначається сутність понять "образ", "образне мовлення", "ейдетизм". Виділяються принципи, методи та прийоми, які слід застосовувати при розвитку образного мовлення дітей молодшого шкільного віку.

Прогресивні тенденції розвитку суспільства, що супроводжують розбудову України як незалежної європейської держави, диктують соціальне замовлення на всебічно розвинену, духовно багату, самодостатню особистість, людину з високим рівнем комунікативної компетентності, що передбачається Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті та Стандартом мовної освіти.

Навчання української мови в початкових класах має на меті забезпечити активне володіння учнями рідною мовою, сформувати в них мовленнєву, мовну, соціокультурну та діяльнісну компетенції. Сучасне осмислення проблем мовної освіти, новий погляд на мову як суспільне явище і навчальний предмет та реалізація їх у школі зумовлюють підвищення теоретико-методичного рівня навчання й розвитку учнів.

Враховуючи, що в початкову школу приходять діти з різного соціально-психологічного середовища, часто спостерігається досить низький рівень культури мовлення школярів. Виховання мовленнєвої культури тісно пов'язане з оволодінням мовними засобами в будь-якій мовленнєвій ситуації, умінням користуватися багатими ресурсами української мови, правильно й виразно висловлювати свої думки. Образне мовлення як компонент виразності є показником якісного, довершеного мовлення і виступає для учнів експонентом світосприйняття, характеру, ментальності, інтелектуального і художнього генія українців. Вагомим компонентом підвищення загальної культури та культури мовлення молодших школярів є розвиток образного мовлення, що впливає на виховання патріотизму, громадянськості.

Поняття "образність" передусім розглядається як специфічна властивість слова (М. Бахтін, Ф. Бацевич, В. Виноградов, Н. Гавриш, Л. Новиков, С. Неклюдов, О. Потебня) та особлива форма дійсності (В. Андріянова-Перетц, Н. Аругюнова, І. Гальперин, А. Коваль, О. Пономарів та ін.).

За концепцією О. Потебні, значення подається через образ, виражає себе в образі й водночас є неодмінним засобом для вираження цього значення, а внутрішня форма слова виступає генеративним поняттям. При цьому на перший план висувається не лінгвістична одиниця, а мікрополе, створене навколо неї. Воно має розгалужену систему диференційованих засобів на різних мовних рівнях, пов'язується з атрибутивними елементами [1: 64].

Оскільки образність властива не лише слову, а й поєднанню слів, вона перебуває у притаєній позиції та виявляється за певних умов. Образність є не лише евідентною, а й потенційною, що найбільш яскраво розкривається у художньому тексті.

Співвідношення образу і значення у слові вбачається в специфіці національної мови, оскільки мова формує проміжний світ і тим кодує у його структурах особливий національний світогляд, обґрунтований у працях Й. Гердера, В. Гумбольдта, Е. Кассієра, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа.

Образність виступає експонентом виразності на основі переосмислення на асоціативному рівні прямих, переносних і конотативних значень, що створюють понаднормативний метафоризований зміст шляхом використання тропів та стилістичних фігур у мовленні, та має ознаки модальності, емоційності, інтенсивності, варіативності тощо. Образи диференціюються завдяки матеріалізації та упредметнюванню. У зв'язку з цим мовна тканина тексту складається не лише з образних зворотів та особливих поетичних слів – образного звучання вони набувають у контексті [2: 67].

Словесний образ, на відміну від образу в широкому розумінні, має комунікативну спрямованість і пов'язаний із взаємодією комунікантів (адресант – адресат), є реальним мовно-літературним фактом. Словесному образу в лінгвістичному та літературознавчому аспектах властива двоплановість (співіснування прямого значення і нових семантичних елементів), що уможливує меншою кількістю одиниць передачу багатомірних виявів дійсності.

Комунікативна функція образного мовлення реалізується шляхом впливу на адресата в передбачуваних та непередбачуваних ситуаціях завдяки кодуванню висловлювання для повідомлення фактів дійсності. Складність засвоєння образного мовлення молодшими школярами полягає в боязні висловлюватись образно. При цьому особливої значущості набуває мовна компетенція як автора, так і адресата [3: 43].

Основним актом комунікації виступає текст (через призму функціонально-стильової приналежності, зв'язок із загальною культурою мовлення, семантичні й смислові зв'язки), а художній текст стає наріжним каменем образного мовлення. Саме в системі художнього тексту відбуваються складні процеси взаємодії словесних образів із змістовою організацією, що зумовлюють поступове нагромадження значень, образної когезії [3: 109].

Таким чином, із лінгвістичної точки зору образність розглядається передусім як властивість слова і як комунікативна якість мовлення, має безпосереднє відношення до лінгвістики тексту, семантичних перетворень, стилістичних зрушень. У літературознавчому аспекті ця категорія – більш широке поняття, бо пов'язана не лише з мовленнєвою організацією художнього тексту, первісними, а також похідними образами, що виявляються в мистецькій досконалості змальованих картин, персонажів тощо, які викликають певні естетичні почуття та відчуття єдності раціонального й емоційного.

На основі вивчення й аналізу психологічної літератури визначено положення, що мають важливе значення для розвитку образномовленнєвих умінь учнів початкових класів. У працях відомих психологів та

психолінгвістів образність розглядається у зв'язку із загальними процесами мисленнєвої діяльності (П. Булонський, А. Вежицька, Г. Костюк, В. Москалець, С. Рубінштейн); мисленням і мовленням (М. Жинкін, О. Лурія, О. Потебня, С. Рубінштейн та ін.)

Психологічний аспект дослідження проблеми розвитку образного мовлення молодших школярів передбачає розкриття питання, що стосується ейдетизму.

Поняття "ейдетизму" словникові джерела висвітлюють як досить своєрідне явище, як "здатність окремих індивідів – ейдетиків до збереження та відтворення детального образу сприйнятих раніше предметів і сцен"; як "особливий характер (картинний) пам'яті, що спирається на зорові враження, дозволяє втримувати і відтворювати надзвичайно живий образ сприйнятого раніше предмета, за своєю наочністю та детальністю не поступається образу сприйняття" [4: 59]. Ейдетика – вчення про суб'єктивні наочні образи, що притаманні дітям на певному етапі їхнього розвитку і які зберігаються, в переважній більшості випадків як винятки, у дорослих. Ейдетичний феномен – незвичність явища, яка проявляється в тому, що людина, яка віднайшла його, здатна бачити в певному розумінні цього слова, на пустому екрані картину або предмет, які відсутні, але знаходилися раніше перед її очима. Ейдетик – людина, яка здатна викликати наочні образи. Ейдетичний образ – післядія, слід попереднього реального сприйняття, відзначається незалежністю від руху очей та стабільністю в часі. Ейдетичні образи посідають ніби проміжну ланку між послідовними образами та образами уявлень, наближаючись в окремих випадках як до перших, так і до других [5: 216].

Відтак, спираючись на результати досліджень учених (П.П. Блонська, Л.С. Виготський, Е. Йенш, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейн, В.Урбанчич, Й.М. Фейгенберг, Г. Фейман, Р. Хабер, М. Хершенсон та ін.) та зважаючи на відсутність сучасних достовірних даних щодо широкого розповсюдження досліджень ейдетизму в межах колишнього Радянського Союзу, України зокрема, все ж варто відзначити, що проблема розвитку образного мовлення школярів у сучасних умовах, на наш погляд, є досить ваговою та актуальною. Оскільки потрібно враховувати, що поява ейдетичних здібностей можлива в дітей молодшого шкільного віку, то виникає необхідність ґрунтовного дослідження їхнього мовлення в контексті взаємозв'язку з іншими пізнавальними процесами (образна пам'ять, образне мислення, уява тощо). Адже образи складають основний зміст дитячої пам'яті, а роль мовлення у збереженні та відтворенні знайомого образу і формуванні нового досить велика [6: 321]. Чим більш вдало підібране слово, тим точніше воно фіксує сутність предмета, тим повніше та яскравіше постає його образ перед дитиною. На основі описаних у науці основних психологічних алгоритмів нами виділено складові образного мовлення: а) мислення, виявляючи себе в мовленні, відображає певну частину дійсності. Намір висловлюватися образно стає зрозумілим завдяки перевтіленню в мовленні й лише тоді перетворюється в акт словесного вираження; б) образне мовлення – це специфічний процес суб'єктивного відображення фактів дійсності у вигляді конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних одне з одним, реальних чи створених уявою в свідомості мовця; це процес, що ґрунтується на творчій уяві, виконує функцію перетворення; в) мовлення відіграє значну роль у збереженні й відтворенні образу; д) процес породження образного мовлення у дітей початкових класів необхідно розглядати системно, бо він є реальною формою взаємодії елементів мовленнєвої діяльності.

Питання щодо образного мовлення, його розвитку є і методичною проблемою, вагомість та нерозробленість якої чітко простежується в сучасній лінгводидактичній науці. Розвиток образного мовлення розглядається в сучасній лінгводидактиці дотично до проблеми розвитку усного мовлення учнів (Н.Д. Бабиц, О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, Л.О. Варзацька, Т.О. Ладиженська, М.І. Пентилюк та ін.).

Серед підходів, що найбільше сприяють розвиткові мовної особистості, ми визначили комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний та особистісний. Спираючись на дослідження М. Пентелюк та О. Хорошковської, відзначаємо, що реалізація провідних підходів передбачає дотримання основних закономірностей: урахування залежності мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики і словникового складу мови; розвитку мовного чуття й дару слова; оцінки виражальних засобів мови; випереджальний розвиток усного мовлення; вміння й навички творити образні висловлювання; постійна увага до словникового запасу молодших школярів.

На основі робіт Л. Варзацької, М. Вашуленка, Т. Ладиженської виділяємо загальнодидактичні принципи навчання образного мовлення дітей молодшого шкільного віку, з-поміж яких особливої уваги заслуговує принцип міжпредметних зв'язків (Л. Варзацька, Г. Грибан, Н. Грипас, М. Пентилюк та ін.), що сприяє інтенсифікації навчання та виступає обов'язковою дидактичною умовою. Дослідники однозначно виділяють принцип урахування рідномовного досвіду, наголошують на необхідності нерозривної єдності мови і мислення. До методичних принципів відносимо і врахування специфіки образного мовлення та зв'язку образного мовлення й образного мислення як важливих складників продукування мовлення. Особливості роботи над розвитком образного мовлення зумовлюють застосування специфічних принципів: культураносності, забезпечення емоційного тла, природовідповідності.

Важлива роль у розвитку образного мовлення молодших школярів належить методам, котрі сприяють формуванню вмінь і навичок, закріплюють набуті знання (операційний, імітаційний, продукування). Серед прийомів розвитку образного мовлення важливого значення набуває зіставлення (як універсальний прийом), спостереження та інтерактивні види діяльності; суттєвий вплив має спрямованість методів і прийомів навчання на формування потреби в естетичному вдосконаленні власного мовлення учнів через багатство й образність.

Творчість завжди індивідуальна. У процесі творення образного висловлювання переплітаються свідомі й несвідомі, інтелектуальні й емоційні, пізнавальні та оцінювальні процеси. Водночас вони можуть бути стихійними, виявлятися однобічно і задовольняти лише провідні інтереси учня. Потяг до образних

висловлювань може згаснути, якщо не підкріплюватиметься відповідною діяльністю, створенням емоційного тла.

Потужним двигуном, що пробуджує бажання, є мотив творити, впливати на того, хто сприймає мовлення, та любов до цього виду діяльності, потреба в творчій самореалізації, на чому в своїх працях наголошував В.О. Сухомлинський. Тому завдання вчителя – вчасно помітити в дитині художньо-творчі нахили, зосередити увагу на їх розвитку, оскільки образномовленнєві вміння, хоча й спираються на автоматизовані мовленнєві навички, самі не автоматизуються, бо включають елементи творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
2. Новиков Л.А. Искусство слова. – 2-е изд., доп. – М.: Педагогика, 1991. – 144 с.
3. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240 с.
4. Виготский Л.С. Эйдетика // Хрестоматия по ощущению и восприятию / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, М.Б. Михалевской. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1975. – С. 275-281.
5. Краткий психологический словарь / Ред. сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., расш., испр. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 1988. – 512 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2т. – Т.1. – М.: Педагогика, 1989. – 488 с.

Матеріал надійшов до редакції 9.09.2005 р.

Сіранчук-Василишина Н. Н. Научные основы развития образной речи учеников начальных классов.

В статье раскрываются теоретические основы развития образной речи младших школьников. Определяется сущность понятий "образ", "образная речь", "эйдетизм". Выделяются принципы, методы и приемы, которые следует применять при развитии образной речи детей младшего школьного возраста.

Siranchuk-Vasylyshyna N. M. Scientific Principles of Developing Junior Pupils' Figurative Speech.

The article reveals the theoretical principles of developing junior pupils' figurative speech. Defined also are the concepts "figure", "figurative speech", "aedetism". It also suggests methods and techniques which are to be employed when developing junior pupils' figurative speech .